

Artikulacija projektivnog kapaciteta zajednice

Arhitektura i urbanizam discipline su koje projektiraju i planiraju budući prostor. Sama riječ projektiranje (lat. *proiectio*: bacanje naprijed) implicira neku vrstu gledanja unaprijed, zauzimanja stava ili artikuliranja vizije o prostoru koji stvaramo. U trenutno nestabilnim globalnim okvirima čini se sve važnije razmišljati i govoriti o budućnosti te pokušati postaviti temelje za definiranje novih horizonata za naše društvo i prostor. Taj razgovor, naravno, ne možemo voditi unutar disciplina arhitekture i urbanizma već izvan njih

– u međuprostoru politike, ekonomije i sociologije, odnosno društvenih znanosti. Upravo zato u intervjuu broja razgovaramo s uglednom znanstvenicom dr. sc. Sašom Poljanec-Borić (SPB). Za *Mjeru* (MJ) razgovarao Luka Krstulović.

MJ Osvrnimo se za početak na trenutni globalni kontekst koji možemo opisati rastuće nestabilnim. Zadnjih godina sve više svjedočimo događajima koji su destabilizirali uspostavljene globalne političke, ekonomske, socijalne i kulturne okvire. Tehnologija sve radikalnije i brže transformira uvjete ljudskog postojanja, a globalizacija poprima neke nove začuđu-

juće smjerove. Kako Vi razumijete trenutni globalni kontekst?

SPB Mislim da se nalazimo u postglobalizacijskom razdoblju. Razdoblje globalizacije završilo je zbog toga što se na određenim teritorijima shvatilo da postoje globalizacijski dobitnici i gubitnici, a globalizacija je relativizirala sustave moći koji su se interkontinentalno formirali u 20. stoljeću. Došlo je do socijalnog prerađivanja efekata globalizacije na različitim polovima u svijetu. Svi polovi moći ne prate globalizaciju i s njom povezane sociokulturne promjene – slobodu govora, kretanja, političkog udruživanja i slične slobode – na jednak način. Te su se slobode mukotrпно i dugotrajno stjecale u procesu zapadne modernizacije i bilo je poprilično jasno da se društva u različitim polovima moći neće moći jednakom dinamikom prilagođavati sociokulturnim, pa i institucionalnim promjenama kao što se mogu prilagoditi tehnološkim globalizacijskim mijenama. Za mene je kraj globalizacije bio izbor predsjednika Trumpa, odnosno 2017. godina.

MJ Kao sociologinja, gledate li na proces globalizacije primarno kao na društveni proces ili je on i tehnički proces? Kako će izgledati postglobalno društvo?

SPB Proces globalizacije u podlozi ima određenu tehničku kompetenciju. Profesor Rogić upozorava da je pojam tehničkog subjektiviteta konstitutivan za modernizaciju još od 17. i 18. stoljeća kroz industrijalizaciju i urbanizaciju. Dakle, svi moderni i postmoderni društveni procesi imaju nadređenu stvarnost tehnike ugrađenu u samu bit tih procesa, ali globalizacija ima i sociokulturni kod čija je recepcija u različitim polovima moći

drukčija od tehničkog koda koji se gotovo bezrezervno prihvaća kao dio povijesne mijene. Tehničku mijenu karakterizira fokus na digitalizaciju koja je olakšala komunikacijski proces. Komunikacija se, pak, kroz digitalizaciju otela kontroli pa se zbog toga puno ranije nego u ostalim dijelovima svijeta počela nadzirati u Kini koja je jako rano postavila barijere u komunikacijskim dometima digitalizacije. U tom će se smislu tehnički kapaciteti na raznim dijelovima globusa posložiti u skladu s različitim pravilima koja će vrijediti u novom postglobalnom poretku. Promijenit će se način trgovanja, odnosi moći i upravljanje resursima, a u tim će uvjetima koncept teritorija ponovno ući u modu, bez obzira na činjenicu da ga digitalizacija može premostiti i da su digitalno rođeni poduzetnici heterotopični. Velika moć suvremene tehničke subjektivnosti ogleda se u njezinoj sposobnosti da privatno kolonizira svemir. Radi se o procesu koji će svi polovi moći u svijetu htjeti nadzirati i/ili u njemu sudjelovati, a već je sad izvjesno da je koncentracija moći, koju ti procesi mogu proizvesti, ogromna. Vjerujem, međutim, da će u području kontrole kolonizacije svemira doći do regulacije brže nego što je to bilo u procesima globalizacije jer je povijest pokazala da se svi disruptivni i inovativni procesi razvijaju tako dugo dok se zorno ne uoče njihove loše strane i moguće ugroze.

MJ Kako u tom kontekstu čitate rat u Ukrajini? Je li on jedan od simptoma postglobalizacije?

SPB Sigurno je simptom postglobalizacije. Rekla bih da se Ukrajina ukrcala u zadnji vagon globalizacijskog vlaka. Bilo je posve jasno kamo Ukrajina smje-

PROMIJENIT ĆE SE NAČIN TRGOVANJA, ODNOSI MOĆI I UPRAVLJANJE RESURSIMA, A U TIM ĆE UVJETIMA KONCEPT TERITORIJA PONOVO UĆI U MODU

ni, koje je definirala Rusija. Ukrajina je htjela promijeniti stranu i kroz *revoluciju dostojanstva* uhvatiti vlak za Europu i odmaći se od utjecaja Rusije. Iz današnje perspektive mislim da je najveći poraz političke Europe u slučaju Ukrajine tadašnja njemačka politika koja je inzistirala na sjevernom toku tolerirajući stanje u Ukrajini sve do izbivanja rata, iako je Rusija već 2014. ulaskom na Krim poslala jasnu poruku da neće pustiti Ukrajinu bez bitke. Postojala je i velika ljubav između Trumpa i Putina. Amerika je preko Trumpa pokušala zatoplit odnose između Rusije i Amerike, ali već smo tada ušli u postglobalizacijsku fazu, jer je bilo jasno da su manipulacije novim digitalnim tehnologijama američke izbore, koji su iznjedrili predsjednika Trumpa, učinile sumnjivima. Godine 2014. (Krim), 2017. (Trump) i 2022. (napad na Ukrajinu) međusobno su povezane i rezultat su promijenjene sociokulturne matrice globalizacije koja će u budućnosti doživjeti više kontrole tehničkih kompetencija koje stoje iza nje. Zapadna će društva to činiti unutar svojih sociokulturnih demokratskih normi, no nisam sigurna da će to biti slučaj u Rusiji i Kini. Politički sektor u tim državama pokušat će kontrolirati kapacitete te vrste tehničke subjektivnosti, po mom mišljenju, na svaki mogući način.

ra krajem 2013. Kada su počinjali protesti na Euromajdanu u Kijevu, došlo je do konfrontiranja između dvaju sociokulturnih tipova koji su se uključili u globalizaciju, a to su zapadni i istoč-

MJ Zanimljivo je na koji se način tema ovisnosti o ruskim energentima *poklopila* s europskim zelenim planom, iako njegov izvorni cilj nije bila samodostatnost već klimatske promjene. Kako gledate na europske politike? Je li *EU Green Deal* bila ciljana strategija u tom smislu?

SPB Mislim da ne postoji ta vrsta strategije unutar EU-a. Mislim da je EU stvorena na pretpostavci da u svijetu neće više biti rata. Generativna faza EU-a budila je nadu među glasačkim skupinama u mnogim državama da postoji razlog da se nove generacije okrenu ekologiji – osobito državama u sjevernim zemljama koje imaju direktan uvid u proces topljenja ledenjaka. Postoji neka vrsta socijalne baze koja osvještava te vrste promjena.

MJ To se obično dogodi kada BDP po glavi stanovnika prijeđe neku razinu, odnosno kada se stanovnici manje moraju baviti neposrednim egzistencijalnim pitanjima.

SPB Tako je. Za to postoji tehnološka (razvojna) podloga. Ne treba biti jako pametan da se shvati da će svjetski rast potrošnje i ubrzani rast zemalja u razvoju onim tempom kojim su to radile protoindustrijske zemlje stvoriti neku vrstu negativnih eksternalija koje će se odraziti na klimu. Ljudi, koji su to shvatili, u zapadnoeuropskim državama konstituirali su se kao glasačka baza. Pored toga došlo je do formiranja EU-a na načelima mira i taj je proces našao socijalnu potporu i politički okvir. EU zeleni plan adresirao je volju birača i stvarno razumijevanje klimatskih promjena. Poklapanje s ratnom situacijom incident je koji od kom-

penzacijskog zelenog plana radi prvora-
zrednu političku ideju. Paradoksalno, nje-
mačka zelena ministrica vanjskih poslova
naoružava, odnosno šalje oružje u Ukra-
jinu. Rusija je zaustavila globalizaciju *per*
se, odnosno onakvu kakvu smo mislili da
je opća. Rusi očito misle da je globaliza-
cija sociokulturno duboko zapadna.

MJ Možda je i sam pojam globaliza-
cije u tom smislu upitan. Je li ova-
kav model općenit ili je ograničen
na zapadne kulture?

SPB Broj demokracija dugoročno ra-
ste. Digitalni sustav komunicir-
anja, koji ima globalni doseg, proizvodi
demokraciju. Fizička komunikacija (puto-
vanja, opća mobilnost), ali i internet pro-
izvode demokratizaciju. U Ukrajini su
proizveli tektoniku koju Rusija ne želi do-
pustiti, kao što će to zasigurno biti i drug-
dje. Mogućnost globalnih kriza u tom je
smislu vrlo izvjesna.

MJ Spomenuli ste i promjenu načina
trgovanja. Možemo li se osvrnuti
na budućnost tržišta?

SPB Kada sam radila istraživanje o di-
gitalnom poduzetništvu u Hrvat-
skoj, poduzetnici iz tog segmenta obja-
snili su mi da digitalizacija omogućuje da
se nađe tržište za bilo što. Ta mogućnost
prodora i kreiranja tržišnih niša praktič-
ki je beskonačna. Slušala sam s velikim
zanimanjem, ali istovremeno i podozrivo,
jer je meni jasno da kineski seljak može
proizvesti bilo što u nekom kineskom selu
i da digitalnim posredovanjem može oba-
vijestiti javnost o svom izumu ili proizvo-
du ili stvoriti džep potražnje u Latinskoj
Americi, ali uvijek si postavljam pitanje
što je s opskrbnim lancima. Oni su uvijek
vezani uz teritorij. Možete prolaziti samo

ako vam to netko ne zabrani. Fizička sila
uvijek može zatvarati tokove.

MJ I tu se vraćamo na klasičnu geo-
politiku koja je teritorijalna.

SPB Tako je. Slušala sam te strašno
optimistične digitalne poduzet-
nike i vjerovala u to u onoj mjeri u kojoj
je moguće dijeliti inženjerski optimizam.
Jer je sigurno da proizvodi, koji pospje-
šuju komunikaciju i čiji je prijenos mogući
digitalnim putem, ne trebaju voditi puno
računa o teritorijalnosti. Ali većina se ro-
ba naprosto prenosi fizičkim putem. Do-
kle god smo tvarni i materijalno vezani za
stvari te dok trebamo hranu (poput žita),
teritorijalnost je nužnost. To misle i u Eu-
ropskoj uniji jer su htjeli da se Ukrajina
priključiti, a to misle i u Rusiji jer ne daju
Ukrajini da se priključiti. Zato se Ukrajina
ukrcala na zadnji vlak globalizacije.

MJ Kada govorimo o ekonomiji, vidi-
mo da tehnologija sve više tran-
sformira ljudski rad, a nedavni pri-
mjeri (ChatGPT) pokazuju kako i
s sofisticirane vještine poput pro-
gramiranja ili dizajna postaju ba-
rem djelomično zamjenjive. Koja
je budućnost rada?

SPB Ako povučemo analogiju s proce-
som digitalizacije, on je proizvodio
smanjenje hijerarhije unutar korporacija i
unutar poslovnih struktura, kao i vremen-
sko-prostornu kompresiju, a proizveo je
i stvaranje takozvanog poslovnog viš-
ka ružičastih ovratnika (nekadašnje biro-
kratske strukture koje su rješavale papir-
nate probleme), što je dovelo do velikog
broja otkaza. Primjer su profesije poput
daktilografa, asistenata ili tehničkih crta-
ča – cijeli su tipovi polukreativnih profesija
digitalizirani. S ovom situacijom otvorit

će se problem receptivnosti: Koliko će ljudi prihvatiti umjetnu inteligenciju kao svoj alat? Sasvim je izvjesno na koja područja umjetna inteligencija odmah udara, a to su npr. školstvo i novinarstvo. Umjetna inteligencija dovodi u pitanje cijeli sustav obrazovanja kakav poznajemo, zatim pojam javnosti i na koncu pojam istine. Tko je vjerodostojni generator istine? To može imati velike posljedice. Henry Kissinger je već 2018. godine rekao da je to najveći izazov s kojim će se čovječanstvo suočiti. Mislim da se, kao i svaka tehnička inovacija, i ova može koristiti za usavršavanje i za uništavanje života. No čovječanstvo se uvijek dosjeti kako regulirati neke stvari. Tako smo i prešli iz industrijskog u tercijarni sektor, pa iz tercijarnog u kvartatni itd. Optimistična sam naprosto zato što imam socijalnu memoriju. Negativni su učinci umjetne inteligencije mogući – strašna koncentracija moći, velika ovisnost o energiji, mogućnost manipulacije, mogućnost netransparentnog poduzetništva – primjer je ono što se trenutno događa u svemiru. No vjerujem da će se i u vezi s umjetnom inteligencijom regulacija brzo pokazati korisnim alatom.

MJ Gdje je Hrvatska u tim okvirima? Narativ hrvatske politike do sada je brkao sredstva i ciljeve, pa smo tako već godinama slušali kako su ciljevi hrvatske politike ulazak u NATO, EU, Schengen... Sada, kada je taj povijesni ciklus konačno dovršen, postavlja se pitanje što dalje. Koji su horizonti naše politike? Je li ovo preslagivanje političkih odnosa prilika da konačno artikuliramo vlastite ciljeve i smjer?

SPB Mi smo se geopolitički pozicionirali, integrirali smo se u ono što

zovemo zapad. Postavlja se pitanje što ćemo mi u okviru zapada raditi sa svojim teritorijem. Vidimo da imamo problem s javnim politikama. To se možda najbolje vidi na primjeru nesustavne i neblagovremene obnove Banovine i na potpunom izostanku razumijevanja procesa obnove grada Zagreba nakon potresa. Mi nemamo javne politike koje mogu reagirati na krize. Prema tome, u uvjetima u kojima smo mi završili sve te povijesne procese, naše političke elite moraju formulirati odgovore kako ćemo se ponašati u društvu rizika, multipolarne ugroze, kraja globalizacije, klimatskih promjena u kojima čak i jedna Njemačka ne može predvidjeti što će se sutra dogoditi u Rusiji. Mi moramo imati autonoman način da razumijemo ovo rizično (post)globalno društvo i da to razumijevanje pretočimo u javne politike koje se odnose na naš teritorij jer smo na njemu suvereni i jer nam međunarodni svjetski poredak to priznaje. U tom se smislu mi nalazimo u najkreativnijem razdoblju svoje povijesti.

MJ Kako to pretočiti u javne politike? U *Prednjem planu*¹, gdje je tema ciklusa bila upravo *Vizije razvoja gradova*, spomenuli ste da upravljanje prostorom, odnosno teritorijem mora postati prvoklasna politička tema.

SPB Upravljanje našim hrvatskim prostorom je ključno. Nemaju sve nacije ovakav položaj i prostor. Upravljanje prostorom otvara nam kontakt sa svim mogućim tipovima problema s kojima se susreće globalno društvo, ali i specifično unutar sociokulturne veze sa zapa-

¹ Duić, M., Poljanec-Borić, S. (2022.), *Prednji plan*. [podcast] Dostupno na: https://www.d-a-z.hr/hr/vijesti/prednji-plan-s01e10_-_sasa-poljanec-boric,5313.html

NE VIDIM DA JE MOGUĆE ODRŽATI NACIONALNU DRŽAVU BEZ URBANIZMA I PROSTORNOG PLANIRANJA

dom. Zbog porasta razine mora moramo doista pratiti klimatske promjene na dnevnoj razini. Zbog izmjenne stanovništva moramo pratiti situaciju na granici jer ne želimo kaotičnu izmjenu stanovništva. Zbog mogućih globalnih kriza u opskrbnim lancima moramo imati proizvodnju hrane. To znači da moramo obnoviti mrežu naselja, dakle srednjih gradova i sela. Iz toga proizlazi da moramo reinterpretirati zavičajnost, odnosno definirati novi pristup regionalizmu. Moramo reinterpretirati gradove tako da mogu odgovoriti na klimatske promjene, prirodne rizike poput potresa, kao i na nuždu brze mobilnosti zbog globalnih javnozdravstvenih ugroza. Mi spadamo u nacije koje zbog modernizacije još nisu u potpunosti izgubile zavičaj. Možda možemo revitalizirati te veze. A da bi sve to mogli riješiti, morate upravljati teritorijem. Ne vidim koji politički koncept može biti značajniji od upravljanja teritorijem za Hrvatsku u ovom povijesnom trenutku.

MJ Zamjenica ste predsjednika Znanstvenog vijeća za turizam i prostor HAZU-a koje se sustavno bavi temom odnosa turizma i prostora. Kako taj odnos vidite u kontekstu pojma upravljanja teritorijem?

SPB I turizam je u uvjetima globalizacije pokazao svoja ograničenja. Pandemija COVID-19 u turističkoj se teoriji smatra krizom koja ima razmjerkatastrofe. Sasvim je jasno da u uvjetima globalne mobilnosti mi ne možemo primiti

sve koji k nama žele doći. Unatoč deregulaciji, mantri povezanoj s raspadom socijalizma, shvatili smo da moramo regulirati te procese. Ta će se mobilnost sada smanjiti jer će nakon virusa COVID-19 i javnozdravstveni razlozi ograničiti nekontroliranu mobilnost. No, i u tim uvjetima valja voditi računa o tome da smo mi tako malena zemlja da naprosto imamo prostorna ograničenja. Turizam će biti dio ovog sustava politike upravljanja teritorijem koji će kroz meku regulaciju morati ograničiti nastale fenomene prekomjernog turizma.

MJ Ipak, kako to regulirati u uvjetima u kojima većina stanovništva tih krajeva živi od turizma? Turizam je našoj obali donio dosad neviđenu količinu bogatstva. Činjenica da je višak tog bogatstva trenutno stvorio poremećaj na tržištu nekretnina u Zagrebu govori u prilog tome. Kako u tom kontekstu osvjestiti ljude o javnim interesima?

SPB Osvještavanje o javnim interesima neće se dogoditi. Stvari će jednostavno doći

TURIZAM ĆE BITI DIO SUSTAVA POLITIKE UPRAVLJANJA TERITORIJEM KOJI ĆE KROZ MEKU REGULACIJU MORATI OGRANIČITI NASTALE FENOMENE PREKOMJERNOG TURIZMA

do granica. Kada državne alokacije dovedu do takvih regionalnih razlika između primorske i kontinentalne Hrvatske, kontinentalna Hrvatska to više neće moći podnositi. Tu će nastati problem. Kada se pojavi neka općina

na obali, koja će za tri stanovnika trebati golemu infrastrukturu kako bi ljeti primila nebrojene posjetitelje, nikome neće biti jasno na što se troši javni novac. Kada se to pretvori u političku temu, a uskoro i hoće, stvari će se morati rješavati na toj relaciji. U pravilu, mora se pojaviti neka radikalna situacija koja će stvari ogoliti do kraja i napraviti jednu novu regulativnu fazu. Posve je neshvatljivo zašto se trudimo da nam svake godine dolazi sve više turista kada je evidentno da se moramo truditi da proizvodimo više hrane ili pripremimo gradove za klimatske promjene.

MJ Kako pozicionirate urbanizam i arhitekturu unutar koncepta upravljanja prostorom?

SPB Arhitektura i urbanizam za mene su jako važne discipline jer na jedan vidljivi način artikuliraju projektivni kapacitet pojedinca i tako su prisutne u svakodnevnoj kulturi. Također, u svojim simboličkim iskoracima artikuliraju projektivni kapacitet zajednice. Način gospodarenja prostorom artikulira odnos zajednice prema budućnosti. To su tehničke discipline koje su jako ovisne o socijalnom kapacitetu zajednice i mislim

NEMA NADOMJESTKA ZA ERUDICIJU, HUMANIZAM, AUTONOMIJU I ODGOVORNOST – MORAMO SHVATITI DA UMNU AUTONOMIJU NE MOŽEMO NADOMJESTITI

da je veliki problem današnje arhitekture i urbanizma u Hrvatskoj činjenica da su se pod utjecajem STEM optimizma smanjili značaj i uloga društvenih znanosti na sveučilištima. Razumi-

jem da je došlo do smanjivanja uloge društvenih znanosti na sveučilištima u svim tranzicijskim društvima jer su te znanosti bile pod velikim utjecajem ideološkog dogmatizma. U tom je smislu određeno povlačenje shvatljivo, ali zabrinjavajuća je mjera do koje je to ekspandiralo, a mislim da se to najviše ocrta u odnosu prema prostoru, od čega pate arhitektura i urbanizam. U globalizacijskom pritisku, čiji je dio i tranzicija, stvari dolaze do ruba. Globalizacija se stabilizirala, mi smo u postglobalizacijskom razdoblju u kojem je globalizacija pokazala jako puno pozitivnih, ali i negativnih eksternalija. Pokazala je ograničenja i pokazala je da nema nadomjestka za erudiciju, humanizam, autonomiju i odgovornost. Vraćam se na primjer Njemačke. Zašto bismo slušali savjete od nekoga u Berlinu tko nije u stanju predvidjeti što će se dogoditi u Ukrajini nakon aneksije Krima? Kao država moramo shvatiti da umnu autonomiju ne možemo nadomjestiti.

MJ Drago mi je da ste spomenuli temu obrazovanja jer dijelim Vaš dojam. Upravo je jedno od pitanja koje sam htio postaviti pitanje budućnosti obrazovanja. Vidimo taj trend dehumanizacije obrazovanja, prekomjerne specijalizacije, nedostatka širine... Jesmo li osiromašeni u razmišljanju?

SPB Ja sam dio generacije koja je prolazila taj proces specijalizacije u društvenim znanostima jer su se društvene znanosti povodile za prirodnim znanostima te su usavršavale metode istraživanja nauštrb samog plana istraživanja, odnosno sociološke imaginacije u definiranju istraživačkih tema. Mene je po-

**ARHITEKTURA I
URBANIZAM ZA
MENE SU JAKO
VAŽNE DISCIPLINE
JER NA JEDAN
VIDLJIVI NAČIN
ARTIKULIRAJU
PROJEKTIVNI
KAPACITET POJE-
DINCA, A NAČIN
GOSPODARENJA
PROSTOROM AR-
TIKULIRA ODNOS
ZAJEDNICE PRE-
MA BUDUĆNOSTI**

sao tjerao da učim pa sam tako prelazila iz jednog u drugo srodno područje, a u tom sam procesu uvidjela da je specijalizacija veliki problem za društvene znanosti. Srećom, sustav školovanja ipak nam usađuje različite hori-

zonte, no problem je kada na sveučilištima počnu nestajati te znanosti koje drže perspektivu horizonta kao otvorenu mogućnost. Kada rasprava o horizontu prestane, to postaje problem sveučilišta, ali i društva. Ako se društvene znanosti povuku do mjere da ne mogu artikulirati javno relevantne teme, ako se ne mogu odmaknuti dalje od lokalnih primjera i ne mogu staviti procese u širi kontekst, onda to postaje veliki problem za društvo. Mi u Hrvatskoj imamo problem da premalo intelektualiziramo. Na javnoj televiziji nema javnih intelektualaca, nema intelektualnih debata, što bi s obzirom na demokratska postignuća moralo biti omogućeno. U tom je smislu i edukacija jedan oblik upravljanja teritorijalnošću.

MJ Mislite li da će u tom kontekstu arhitekti i urbanisti u budućnosti morati zauzeti jednu od ključnih uloga?

SPB Urbanizam stavlja u suodnos socijalne zajednice i prostor – na-

selja, krajobraz i krajolik. Ne vidim da je moguće održati nacionalnu državu bez urbanizma i prostornog planiranja. Kako će se bez urbanizma i prostornih znanja riješiti prilagodba klimatskim promjenama, uspostavljanje komunikacijske mreže, stvaranje zaliha potrebnih za život u uvjetima rizičnog multipolarnog postglobalnog društva? U tom je smislu arhitekt-urbanist sociokulturni medijator koji zauzima središnju poziciju u ovom procesu te, integrirajući spomenuta znanja, oblikuje društvo budućnosti. ■